

УДК 1(091)+140"312"+81'22

ДИСКУРСИВНА ПРАКТИКА ДЕКОНСТРУКТИВІЗМУ У ПРОСТОРІ ІНТЕРТЕКСТУ

Стояцька Г.М. (м. Дніпропетровськ)

Анотації

Аналізуються тенденції проникнення мовної проблематики у традиційні сфери філософського аналізу (онтологія, гносеологія) та поєднання філософських і мистецьких проблем в контексті перетворення мовної і літературної критики в нові філософські напрямки.

The author analyses the tendencies of penetration of linguistic problematic in the traditional spheres of philosophical analysis (ontology, gnosiology) and combination of philosophical and artistic problems in the context of transformation of linguistic and literary criticism in new philosophical directions.

Ключові слова

ДИСКУРСИВНА ПРАКТИКА, ДЕКОНСТРУКТИВІЗМ, МОВНА ПРОБЛЕМАТИКА, ІНТЕРТЕКСТ, ТЕКСТУАЛЬНА СТРАТЕГІЯ

Вступ

Сьогодні текстуальна стратегія деконструктивізму стала невід'ємною частиною сучасного соціогуманітарного простору. Аналіз деконструктивістських ідей як одного з новітніх напрямків у розвитку сучасної філософської думки займає важливе місце у вітчизняній науці. Сформований у надрах французької філософської думки, він отримав широке розповсюдження, а його критичні ідеї значно вплинули на розвиток більшості існуючих філософських напрямків.

Філософський деконструктивізм, пов'язаний з іменами «класиків» – Ж. Батая, Ж. Бодрійяра, М. Бланшо, М. Фуко, У. Еко, і, звісно, Ж. Дерріда, – вельми складне та багатогранне явище, всередині якого очевидним є цілий спектр питань, тісно пов'язаних з низкою течій у сучасному мистецтві та поєднанні мистецтва з масовою культурою, з новими тенденціями наукового мислення, з новими етапами у розвитку свідомості взагалі. Цим пояснюється той факт, що ряд досліджень деконструктивізму здійснюються у загальному контексті культурології. Серед них можна особливо виділити роботи Н.С. Автономової, А.В. Гараджи, Е.Н. Гурко, А.М. Зверева, И.П. Ільїна, Г.К. Косікова, Лук'янеця В.С., Ляха В.В., Соболь О.М.

Обговорення проблеми

Зрощення проблемних полів найрізноманітніших дисциплін у ХХ столітті призвело до висунення на перший план поняття тексту як загального для всіх цих дисциплін предмету. То ж про текст ми нині говоримо як про універсальну епістемологічну модель реальності, а ширше – про механізм, завдяки якому знання розповсюджується у світі.

На сучасному етапі розвитку проблеми тексту, все частіше виникає необхідність залучення до її філософської парадигми даних, методів та підходів інших наук, зокрема суміжних. Справді, найбільш цікавим у науці завжди було те, що знаходилось на межі різних областей та досягалось спільними зусиллями спеціалістів різних профілів. Міждисциплінарний підхід у наукових дослідженнях став прикметою нашого часу. У мовознавчих дослідженнях такий підхід об'єктивно зумовлений актуальністю соціальної спрямованості лінгвістичних студій, врахуванням людського фактору як чинника комунікативних процесів. Так саме і багатоаспектний підхід до вивчення текстових явищ, врахування ментальних, соціальних та культурних факторів, є властивим найбільш перспективним дослідженням у царині мовознавства. Найбільшого втілення таке переконання отримало завдяки і в межах французького деконструктивізму. І хоча ні в якому разі не можна заперечувати впливу на становлення та формування такої думки досліджень Греймаса, Альтюсера, Барта чи Крістевої, все ж центральними у розширенні поняттєвих кордонів тексту є концепція, яка стала визначальною не лише для французької, а й для світової сучасної думки – позиція Жака Дерріда.

Унікальність запропонованої цим вченим позиції (хоча й незалежно від його сучасників і, навіть, деколи суперечливо стосовно деяких положень, але все ж таки у загальному руслі французької традиції ХХ століття), полягає в тому, що ототожнюючи текст з загальною картиною світу, ми здійснюємо крок у напрямку подрібнення нашого уявлення про істинне. Деконструктивістський рецепт, і це очевидно, зовсім не є зручною панацеєю від усіх філософських складностей та суперечливостей на шляху розвитку проблеми пізнання. Напроти, він є важкою й наполегливою роботою, метою якої є прояснення основних характерних рис явища тексту, що в свою чергу дозволяє прояснити основні риси розуміння реальності. Звідси й загальний, навіть, не будемо уникати цього слова, основний шлях, вказаний деконструктивізмом для подальшого розвитку філософії – вивчення основних структур нашої свідомості, представленої як “реальність-текст”.

Необхідно одразу уточнити, що описувана деконструктивістська стратегія не є вичерпним філософським методом. Але вона є дієвим світобаченням в сучасному філософському розмаїтті, що підтверджується її використанням науковцями, які, як і їхні доктрини, розділені не лише простором, але й соціальними, етичними та політичними кордонами. І хоча на сьогоднішній день і французькі, і американські послідовники Ж.Дерріда не завжди можуть дійти згоди відносно того, якого характеру складові лежать у основі тексту, та яким чином краще вивчати та описувати його характерні риси, все ж глобальні теоретичні висновки їх практично однакові.

Якщо своїми найфундаментальнішими теоретичними надбаннями деконструктивізм завдячує французькій постструктуралістській орієнтованості, то найбільшого суспільно-практичного втілення його ідеї отримали на американському континенті. Так сталося, що деконструктивістська методологія напрочуд вдало співпала із загальним спрямуванням американської філософської думки, аж до того, що отримала у Сполучених Штатах статус найпріоритетнішої наукової проблеми. Все це – слідство глибоких змін у ціннісній ієрархії культури та цільових установках людської спільноти. Значну роль у його формуванні зіграли ще роботи Гайдеггера, завдяки якому суворонауковість була похована разом з традиційною європейською метафізикою. Їй на зміну прийшла епоха дискретності, світ набув рис хаотичності, позбавленої авторитету вченого чи культурної традиції. Ознакою епохи стала епістемологічна невпевненість зі своїми провідними художніми принципами: нонселекцією, еkleктизмом, колажем, пастішем, подвійним кодуванням. Останньою домінантною і найголовнішою ознакою сучасності є гіпертекстуальність – “загальне поле анонімності”, коли кожен текст є інтертекстом, а інші тексти присутні в ньому на різних рівнях у більш-менш знайомих формах.

Якщо підходити до розуміння філософії як дисципліни, яка основним інструментом своїх операцій має аналітичний апарат, то можна легко зрозуміти, що наприкінці ХХ століття вона, хоча й не без певного виграшу для себе, але зазнавши серйозних і не завжди усвідомлених втрат, стала маргінальною по відношенню до домінуючої культури сучасності. Це стає очевидним, якщо віддавати належне зрощенню філософії з іншими гуманітарними галузями і тому значенню, яке має такий синтез сьогодні. І це є тим більш очевидним, якщо твердо усвідомлювати значення загальнометодологічної постструктуралістської основи, яка дійсно перетворила життєву тканину ХХ століття та стала базовою для ідейної концепції деконструктивізму. “У певному смислі і структуралізм, і деконструктивізм можуть бути охарактеризовані як прояви феномену маргіналізму – специфічного фактору саме модерністсько-сучасного модусу мислення, швидше, навіть, самовідчуття творчої інтелігенції ХХ століття. Тут важливо у кожному конкретному історичному випадку зуміти по можливості правильно оцінити питому вагу цього явища у загальній системі координат свого часу” [1, с.21]. Відомий і дуже популярний на пострадянському філософському просторі американський теоретик постсучасності Ричард Рорті вважає, до речі, що у сьогоднішньому світі філософія перетворюється на певну форму інтерпретації: стає інтерпретативною посередницею між різноманітними галузями культури; намагається запобігти тертя та суперечливостей між вченими, священиками та політиками [2, с.132]. Слідом за Рорті можна підтвердити, що філософія намагається об’єднати спільною метою та зусиллями ці досить далекі життєві сфери після того, як вже встигла асимілювати у русло власних

пошуків більш близькі до себе: лінгвістику, мистецтвознавство, літературу. І, до речі, у найбільш значні мірі ця асиміляція стосується саме цієї останньої, і саме у США, де постійно загострюється тенденція "...вважати філософію однією з багатьох літературних традицій" і де існує "...велика кількість пограничних випадків, творів, які можна назвати літературними, а можна і філософськими" [3, с.142].

На європейському континенті, як, втім, і в більшості інших регіонів планети окрім США, обидва ці типи інтелектуально-мисленнєвої діяльності зберігаються поки ще у більш чистому та незалежному одна від одної виглядах. Принаймні, так було до сьогодні, тобто до різкого злету значення мережної культури (теж, до речі, американського культурного надбання). А у самих Штатах занадто чіткі кордони між філософією та літературознавством давно вже зберігаються суто номінально: як відзначає з цього приводу все той же Рорті, сьогодні "розрізнення між філософією та літературознавством по-справжньому потребують лише бібліотекарі та чиновники від освіти. Тільки вони" [4, с.149]. Адже більшість гуманітарних дисциплін скеровує сьогодні рух своїх пошуків у широку сферу культурологічних та політичних проблем, свідоцтвом чого є, між іншим, і бурхливий розвиток семіотики та деконструктивізму. Ці дисципліни взагалі можна назвати аналоговими, зі спільним колом пошуків та схожими висновками. Текстовий концепт Дерріда наслідує семіотику у тій її гуманітарній частині, яка знаходиться на межі з'єднання мови та мистецтва, коли останнє використовує мову як основний свій засіб. Очевидним є зв'язок деконструктивізму з семіотикою, яка також покладає своїм основним завданням виявлення глобальних закономірностей організації знакових систем. Показово, що ця установка, яка була спровокована семіотичними надбаннями тільки як мовно-мистецькими феноменами, з часом починає орієнтуватись на пошук спільних начал та структур, незалежно від того, в якого роду системах вони реалізуються – чи то у мистецьких, чи у лінгвістичних, чи етичних, чи, навіть, природничих. Водночас, Дерріда своїм "світом як текстом" наполягає на сосюрівському розумінні "знаку", вочевидь не підтримуючи тяжіння семіотики до віднайдення іншого основного семіотичного осередку – абстрактного варіанту вислову, а саме "пропозиційної функції", – тяжіння, яке чітко намітилось в останній період розвитку дисципліни під впливом її захоплення корпусом "чистих наук". Деконструктивізм найбільше використовує суттєві досягнення семіотики у сфері з'ясування характеру зв'язків між складовими структури тексту. На цій підставі обом дисциплінам належить формування найважливішої риси цього періоду – постулювання принципово іншого, невідомого донині типу відносин між людиною і суспільством та людиною і культурою. Сутність цих відносин в тому, що особистісні якості стають однією з основних домінант соціального та культурного прогресу, а життя та розвиток людини як унікальної творчої одиниці виявляється

невичерпним джерелом найбільш важливих економічних, політичних та культурних трансформацій.

Епохальна свідомість техногенного суспільства в останні десятиліття стала стратегією та умовою виживання, а в певному сенсі, навіть типом етики, яка перш за все має на меті принцип самозбереження. Високотехногенний тип індивідуальності у ХХ столітті обумовлений радикальним розділенням та розгалуженням двох індивідуалістських інтенцій – ілюзіями спільності та непохитності і одночасним спостереженням швидкоплинних процесів дійсності. Звідси й прагнення зануритись у начебто бездоганну цифрову реальність, яка здатна забезпечити безпосередній і негайний доступ до глобальної спільноти та її цінностей без небезпеки стикнутись із необхідністю загрозливого і небезпечного соціального контакту. Певний тип техногенної ейфорії не обминув наприкінці ХХ століття і фактичного культурного контексту, щоправда не без користі для останнього, оскільки інформаційний суперпростір сьогодення охоплює найбільшу з усіх уявних аудиторій у світі – більш ніж 200 країн з їх етнічними, суспільно-національними та культурними особливостями. Сьогодні існує альтернативний тип дискурсу – віртуальний. Він визначається новим культурним простором, де нові теми знаходять висловлювання за допомогою нових медій, ілюструючи нові принципи і орієнтуючись на нову аудиторію з новою ідеологією. І якщо можна з впевненістю стверджувати, що як проявлення потужності та влади окремого суспільного прошарку, цифрова дійсність без сумніву занурила світ у велику історичну кризу, то для культурного контексту сьогодення вона виявилась досить конструктивною. Культурна сфера, на відміну від соціальної, швидко оволодіває навиками позитивного використання альтернативних можливостей віртуальної реальності до експансії та домінування. Сучасна гуманітаристика навчилася отримувати користь зі здатності перетворювати матеріальний світ на віртуальний, а також з радикального розгалуження цих двох світів, яке на сьогодні найбільш очевидним є саме для культурної сфери.

Зрозуміти ці механізми буде набагато легше, якщо прийняти за аксіому положення, з яким ми, подібно до деконструктивістської ідеології, намагаємося боротись, а саме: людська свідомість завжди прагнучиме відшукати певні смисли, які могли б виступати беззаперечними. Таке прагнення ніяким чином не залежить від епохи чи засобів, якими користується людський інтелект у процесі саморозвитку. Завдання і стратегія деконструкції у даному випадку виступають як намагання послабити занадто жорсткі причинно-наслідкові зв'язки, що панують у людській свідомості та обумовлюють її ригідність. Тому не дивно, що найоптимальнішим засобом такого послаблення самі теоретики деконструкції (як і ми з точки зору оцінювання результатів) вважають механізм тексту. У попередньому розділі ми наголошували, що деконструктивістська боротьба з автоматизмом мислення найбільшого

свого втілення зазнала у сфері оновлення мовних засобів, коли кожна мово-дія виступає як процес утворення мовних побудов з первинних мовних елементів. Так само виглядає і текстуальний аспект деконструктивістської стратегії, коли знаки тексту, як його первинні елементи, не обтяжені штучними значеннями, зазнають вільного комбінування з метою пошуку нових рухливих смислів і значень. Важливо враховувати, що за своєю глибинною природою він, все ж таки, є художнім феноменом, який виникає не з нового матеріалу, а з нового методу, з нового аранжування. Комбінувальна формула тексту є не руйнацією смислу, а швидше іншою формою його організації. При цьому зберігається обов'язкова тенденція до якомога об'єктивнішого обмірковування та фіксації того світу, який нестримно відходить у небуття з причини своєї функціональної ненадійності.

У сфері мережних технологій здійснюється одне з найреволюційніших прагнень сучасності – штучно підвищується коефіцієнт взаємодії елементів складних систем. В одному тематичному полі з названою проблематикою лежить і теорія валентності, яка широко використовується у сучасній лінгвістиці. Аналогічним чином, теорія валентності може бути застосованою при розкритті основних теоретичних зусиль Дерріда для досягнення гіпер-тексту, з тією лише відмінністю, що ним Дерріда підвищує здатність знаків світового тексту до взаємодії. Це чудова ілюстрація того, як сучасні тенденції до інтеграції та універсалізації проявляються у використанні схожих структурних принципів у досить далеких, на перший погляд, наукових сферах. Арсенал нових технічних засобів не тільки надзвичайно розширює можливості вже існуючих дисциплін, але й створює умови для виникнення принципово нових напрямків у культурі. Таким є на сьогодні, наприклад, net-art, який увібрав у себе досягнення живопису, кінематографу, різноманітних галузей відео-мистецтва, а також теоретичну базу філософії мови, лінгвістики та деконструктивізму. На його теренах прагматична логіка мережних технологій перетворюється на об'єкт рефлексії для ірраціональної творчої свідомості. Його відкритий та відносно безпечний простір сповнений драматизму та різнопланових за характером колізій, що створюють напругу, яка є необхідним та привабливим середовищем для будь-якого типу мистецької діяльності. Враховуючи багаторазово обговорені сучасними медіа-теоретиками трансформаційні ідентифікації індивіда у кіберпросторі електронних мереж, не можна не згадати симулякри Ж.Бодрієра, які на сьогодні є нічим іншим, ніж горезвісною інтерактивністю, комунікацією, на яку ще й зараз сподіваються адепти медіа-технологій.

З того самого моменту, як електронні мережі перестали бути сциєнтистським езотеричним місцем, і світова культура в усіх своїх формах і проявах опанувала цю сферу, почався процес не тільки глобалізації, але й своєрідної ідеологізації. Поняття "ідеології" завжди

йшло пліч-о-пліч з поняттям “політика”. Це останнє настільки розширило свій вплив, що занурилось в усі сфери людської діяльності, починаючи від “великої політики” держав та великого капіталу і закінчуючи приватною політичною активністю окремих індивідів. У сучасному гетерогенному суспільстві, де розмежування інтересів інтенсивно підвищеної кількості груп, товариств, організацій, спільнот іде шляхом не боротьби, а взаємовиключення та ігнорування, форма спілкування, яка приймається у мовчазній згоді, набуває неврівноваженого характеру. Саме тому суспільнозначущій парі ідеологія-політика завжди для стійкості необхідно було мати ще й третій компонент – мистецтво. А гіпер-текст з його багаторівневою, прозорою в усіх напрямках горизонтально-вертикальною системою зв'язків та принципом структуралізації інформації у вигляді сплетеної мережі вузлів, по яким реципієнти можуть переміщуватись нелінійним чином, пропонує нову схему перекомбінації взаємовідносин всередині цієї тріади. Текст стає динамічною панацеєю для сучасного суспільства, яке потерпає від перевиробництва безглуздостей та спекуляцій. Він відкриває горизонти, набагато глибші за змістом, ніж поверхневі споживчі інтереси суспільної за своєю природою свідомості. Сила спокуси інформаційного ельдорадо є тут настільки великою, що в принципі робить цілком можливим транснаціональний дискусійно-художній колаж соціологічних, психологічних, філософських та лінгвістичних ідей і концепцій, не ангажованих в цілому ніякою конкретною ідеологією. Власне, цей комбінаторний характер є сьогодні притаманним всій сучасній гуманітаристиці, являючи собою проявленість всезагальної культурної ситуації та виступаючи “...безсумнівно привабливим у суспільстві, перенасиченому офіційною ідеологією, що пронизує усі сфери та пори соціального та особистого життя” [5, с.35,36].

Висновки

Феномен американського суспільства є найбільш яскравим для демонстрації втілення текстуально-комбінаторного принципу. Прагматичність та “алієнованість” американського суспільства другої половини ХХ століття не могли існувати аж занадто довго, особливо з огляду на відсутність конструктивного начала у науково-теоретичному хаосі повоєнної епохи. В умовах суспільного протистояння та військової істерії, на тлі соціальних депресій та зростаючої апатії постає необхідність підняти проблему сенсу людського існування, відшукати нові форми життя та відродити людське начало у країні, де все було перетворено на загальний, чітко відрегульований механізм. Культурне життя індустріального суспільства позначене свідомим прагненням створити нову суму культурних цінностей з будь-чого – чи то східного містицизму, чи то відчуження чи наркотиків, чи то альтернативних мистецьких проектів – якщо немає іншого шляху для подолання автоматизму існування у суспільстві споживання. “Психоделічна” американська революція, під якою розуміється зміна індивідуальної

свідомості та стереотипів мислення, демонструє, що початком зародження нового типу культури у США є перш за все проникнення у неї потужної хвилі “аутсайдерства”.

Конкретний американський тип відносин зовсім не має ніяких сутнісних переваг над іншими, але історично все ж найбільш схильний до акумулювання новітніх теоретичних досягнень. Ідея “гомо американос” як ідея нації без коріння, а також як ідея консеквенції може слугувати найсуттєвішим деконструктивістським аргументом на користь поширення його гіпер-текстуальних рис на суспільно-політичну сферу. Врешті, “платонівський бенкет – це також проста і виразна картина людської цивілізації, де людина намагається охопити природу і вмістити її у своє суспільне тіло” [6, с.119].

Деконструктивістські новації, що непрямо, але впливово спричинили такі значні культурні зрушення у ХХ столітті дають підстави для висновку, що в них відобразились нові реалії буття та особливості зміни світу людини, її переживань, світогляду, світосприйняття. Деконструктивізм відображає індивідуальні естетично-етичні аспекти сприйняття цілісності світу, що зіткнувся з крахом тоталітарної думки та ідеології, але водночас виводить людину на новий пізнавальний рівень на її шляху до освоєння постнекласичної парадигми.

Перспективи подальших досліджень:

✓ аналіз деконструктивістський новацій в контексті постмодерністської культури та філософії.

Джерела

1. Ильин И.И. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа. – М.: Интрада, 1998. – 256 с.
2. Философия без оснований. Беседа Михаила Рыклина с Ричардом Рорти. – Логос. – 1996. – №8. – С.132-153.
3. там само.
4. там само.
5. Тульчинский Г.Л. Слово и тело постмодернизма. От феноменологии невменяемости к метафизике свободы. – Вопросы философии. – 1999. – №10. – С. 35-53.
6. Фрай Н. Архетипний аналіз: теорія мітів // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття. – Львів: Літопис, 1996. – С.11-135.
7. Деррида Ж. Конец книги и начало письма // Интенциональность и интертекстуальность. Философская мысль Франции ХХ века. – Томск: Водолей, 1998. – С.218-224.
8. Деррида Ж. Трасування й деферанція. – Філософська та соціологічна думка. – 1995. – №5-6. – С.4-14.
9. Бодрийяр Ж. Система вещей. – М.: Рудомино, 1995. – 172 с.
10. Хайдеггер М. Бытие и время. – М.: Ad Marginem, 1997. – 452 с.

Стаття надійшла 12.12. 2008 р.